

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 14, No. 26, spring and summer 2022

An Epistemological Look at Persian Poetry in the Courts of Kurdish Poets in the Nineteenth Century *

Yadollah Pashabadi ¹

1. Introduction

Classical Kurdish literature contains a huge volume of Persian texts. A part of these texts is created in Baban literary school, which has been in continuous contact with Iran. (Ahmadi, 1395: 310) Some Kurdish poets, such as Salem and Mustafa Beig Kurdi, traveled to Tehran and were directly acquainted with the poets of that country, and, occasionally, engaged in capping verses. Even a poet like Kurdi became a member of the Iranian Writers Association. (Ahmadi, 1395: 441) There are also anecdotes about his capping verses with Qaani. (Sajjadi, 1395: 323) To gain a scientific insight into the Persian poetry, embedded in Kurdish literature, it is essential to conduct a comprehensive literary-scientific study.

The present research, with an analytical-descriptive perspective, intends to analyze the Persian poems of Kurdish poets from a cognitive point of view in terms of classification, type, stylistics, and theme. This is to identify linguistic-literary features, geographical-stylistic framework, and their forms during this study.

2. Methodology

In order to achieve an objective result, we limited the statistical population of the research to the poets of the nineteenth century, including Nali, Salem, Kurdi, Haji Qader Kooi, Vafae, Sheikh Reza

---

*Date received: 30/11/2021 Date review: 05/03/2022 Date accepted: 15/03/2022

1. Assistant Professor of Kurdish Language and Literature and a faculty member of Kurdistan Studies Institute, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran. Email: y.pashabadi@uok.ac.ir

Talabani, Mahvi, Harigh, and Adab. We seek to provide and answer to the following questions:

- What place Kurdish poets had in composing Persian poetry?
- How has their connection been with Persian literature?
- In which style and field of Persian literature does their Persian poetry fit?

3. Discussion

By using phrases that have Kurdish equivalents, and occasionally appropriating Persian poetry or composing bilingual poems, Kurdish poets on the one hand have presented their level of familiarity and command of Persian language and literature, and, on the other hand, they have shown their interest and enthusiasm for it .

3-1. Statistical review

Statistical studies show that a number of Kurdish poets have written Persian poetry in different proportions. Excerpts from these poems are listed as follows:

- Mustafa Beig Kordi: 18 out of a total 143
- Abdul Rahman Salem: 24 out of a total 406
- Nali: 5 out of a total 146
- Haji Qader Kooi: 14 out of a total 136
- Sheikh Reza Talabani: 4 out of a total 207
- Mahwi 102 out of a total 302
- Wafa'i: 88 out of a total 220
- Nari: 5 out of a total 81
- Mesbah al-Diwan Adab: 7 out of a total 140 poems

In total, it should be said that ten percent of the volume of Kurdish Divan in this period is Persian poetry.

3-2. Poetry themes

From a thematic perspective, these poems are categorized in the framework of classical structures of the Persian poetry; in other words, the most important of these structures are lyric, ode, praise, satire, description (nature/spring), romantic-mystical mystery, and Sufism.

3-3. Stylistic classification

Following an examination of such poems based on the characteristics of the styles, the results of the research show that a majority of them are categorized in the framework of the Iraqi style, and, to a small extent, in the domain of the Indian style.

3-4. Poetry genres

Different types of poetry can be found in the poetry of Kurdish poets: ghazal, ode, qat'e, mathnawi, tarkibband, tarji'band, quatrain, single couplets, mukhammas, musammat, etc. In this respect, there are similarities and correspondences with Persian poetry. (Ahmadi, 1395: 48)

3-5. Other features of Persian poetry in Kurdish literature

Since these poets are multilingual, it is obvious that similar thoughts have penetrated into their Persian and Kurdish poetry. In expressing their concepts, the Kurdish poets have sometimes acted as if they have embarked on the approach of translating words, or it seems that the tone of their words is dominated by their mother tongue.

In the Persian poetry of the Kurdish poets, we sometimes encounter colloquial expressions. For example, in poetic language, elements of slang are evident. Sometimes proverbs, famous sayings, and Kurdish epigrams have penetrated into the Persian poetry. The influence of religious literature, Quranic texts, and hadith on the poetry of Kurdish poets (both Kurdish and Persian), is obvious and frequent. (Mohamdi & Gaffari, 1395: 154-155) Famous poets of Persian literature have always cast a subtle shadow over Kurdish literature, which is reflected in various forms in Kurdish poetry as well as the Persian poetry of Kurdish poets.

4. Conclusion

Persian poetry of Kurdish poets, from a stylistics perspective, is in the field of Iraqi style. Therefore, the Iraqi style of Persian poetry should be extended beyond the current borders to wherever the Kurds live. Some signs and convergences with the Indian style are evident in these poems. The most salient features of the Persian poetry of the Kurdish poets include:

- Using Kurdish tone and interpretations

- Translating Kurdish proverbs into Persian
- Prevalence of slang
- Obvious influence of famous Iranian poets such as Hafez, Sa'di, and Rumi
- Influence of Kurdish poets
- Thematic commonalities in their Kurdish and Persian poetry

Keywords: Persian poetry, Kurdish poetry, Kurdish literature, Kurd Persian Composer.

References [In Persian]:

- Ahmadi, J. (1395). A History of Kurdish literature from the beginning to the First World War). First Edition. Saqqez: gutar.
- Ahmadi, S. (1394). Emanation of Hafez's poems in Kurdish literature. Tehran: sokhanvar.
- Alavizadeh, F. S. (1400). "Interdisciplinary studies of comparative literature, its methodological approaches and the identity crisis of comparative literature". Journal of Comparative Literature, Thirteenth year, twenty-fifth issue, autumn and winter, Pp 179-207.
- Amjadi, M. (1386). A study and analysis of the works of Kurdish Persian poets. Master Thesis. Tehran University.
- Barzgar xaleghi, M. (1388) "Kurdish romances". Fasname Kavoshname. Tenth year. N 18. Pp 201-223.
- Gholamrezayi, Mohamad. (1378). Stylology of Persian poetry from Rudaki to Shamlu. Third edition. Tehran: Jami.
- Javanroodi, M; Yarahmadi, T. (1394). "Mahvi's influence by Saadi Persian and Arabic poems". Collection of the 8th Conference on Persian Language and Literature Research, Institute of Humanities and Cultural Studies, 28 & 29 Bahman 94.
- Mahjoob M. (N.Y). Khorasani style in Persian poetry. Tehran: Ferdosi.
- Mohammadi, A.; Ghaffari, N. (1395). Reflection of verses and hadiths in Kurdish literature (methods and evidence). First edition. Sanandaj: Kurdistan.

- Parsa, S. A. (1388). Influence of Kurdish poets of Iran and Iraq on Hafez Shirazi. Tehran [: ?].
- Rahimian, A; Taheri, Q. (1399). "Analytical and comparative study of the literary return of Iran and the neoclassical school of Europe". Journal of Comparative Literature, Twelfth year, number twenty-three, autumn and winter 99, pp 185-208.
- Rayahi, M. (1369). Persian language and literature in the Ottoman Empire. First Edition. Tehran: Parjang.
- Sajjadi, S. A. (1391). Aesthetic comparison of Kurdish and Persian poetry. Maser Thesis, Birjand University.
- Shamisa, S. (1386). Literary genres. Fourth Edition. Tehran: Mitra.
- Shamisa, S. (1393). Generalities of Stylistics. fourth edition. Tehran: Mitra.
- Shams, I. (1397). "The effect of Hafez in Kurdish literature". The Great Islamic Encyclopedia Center. In: <https://www.ziryanmukryan.ir/news.php?id>
- Shexahmadi, S. A. (1373). A study, critique and research on the Persian works of Iraqi Kurdish poets. Master Thesis. Tarbiat Modares University.
- Shexahmadi, S. A. (1390). "Persian language and literature and its place in the poetry of Kurdish poets In Iraq". collection of the Third National Meeting of the Iranian Persian Language and Literature Promotion Association
- Shexahmadi, S. A. (1394). "Comparison of Kurdish literature with Persian literature in the field of prosody and weight of poetry". Journal of Kurdish Literature, First Year, Issue 1, autumn 94, Pp 1-14.
- Yasemi, R. (B.T.). Kurds and their racial and historical affiliation. Tehran: Majma nasher ketab.

References[In Kurdish]

- Adab, A. M. (2005). Diwan. Collection and research by Mehamad Hamabaqi. First Edition. Hawler: Aras.
- Hariq, M S. (1369). Diwan. Collection by Sayyed Najmaddin Anisi. Saqqez: mohamadi.
- Hariq, M S. (1399). Diwan. Research & edition by Je'far Qahramani & Mihamad Ismailanejad.

- Koyi, H. Q. (1390) Diwan. Correction and description by Sardar Hamid Miran & Karim Mostafa Sharaza. Sena: Kurdistan.
- Kurdi, M. B. (2010). Diwan. 2V. researched by Mohamad Mestafa "Hama Bor". First edition. Hawler: Aras.
- Mahwi, M. B. (1384). Diwan. Researched by Mala Abdolkarim Modarres and Mihamadi Malakerim. 2th edition. Sina, Kurdistan. 1384.
- Nali, M. X. (2014/1392SH). Divan. Edition and Explanation by: Mala Abdolkarim Modarres and Fateh Abdolkarim, 9 ed, Sina: Kurdistan.
- Sajjadi, A. (2017/1395SH). A history of Kurdish literature. 2 Ed, Sena: Kurdistan.
- Salem, A. B. (1396). Diwan. Researched by Ismail Kasnazani. First edition. Sena: alay roonaki.
- Shex Wasani, F. (2015). xoshnaw & do & doshaw . First edition. Hawler: Awer.
- Talabani, S. R. (1392). Diwan. Collection and research by Shex Mohamad Xal & Omid Ashna. [No publishing specifications].

نشریه ادبیات تطبیقی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال چهاردهم، شماره بیست و ششم، بهار و تابستان ۱۴۰۱

نگاهی معرفت‌شناختی به شعر فارسی در دیوان شاعران کرد سده نوزدهم*

یدالله پشابادی^۱

چکیده

ادبیات کردی حاوی حجم معتابهی شعر فارسی است که تاکنون آن‌گونه که درخور، شایسته و بایسته است، مورد بررسی و تحلیل علمی قرار نگرفته است. این پژوهش با دیدی تحلیلی-توصیفی مبتنی بر اسناد کتابخانه‌ای بر آن است که اشعار فارسی شاعران کرد سده نوزدهم را با نگاهی شناخت‌گرا، از حیث دسته‌بندی سبک‌شناختی، گونه‌شناختی، درونمایه‌ای به بستر بررسی و تحلیل علمی بکشانند و به واکاوی و بازخوانی آن بپردازد. بدان قصد که در خلال این بررسی، ویژگی‌های زبانی-ادبی، چارچوب جغرافیایی-سبک‌شناختی و قوالب آن را بازشناسد. برای اینکه به نتیجه‌عینی دست‌یابیم جامعه آماری پژوهش را به شاعران پرآوازه سده نوزدهم ادبیات کردی، از جمله نالی، سالم، کردی، حاجی قادر کوی، وفایی، شیخ رضا طالبانی، محوی، حریق و ادب محدود کردیم. برآیند پژوهش حاکی از آن است که شعر فارسی نهفته در دل ادبیات کردی، سوای قابل توجه بودن حجم و مقدار آن، از حیث سبک‌بیشترین پیوند را با سبک عراقی و در مواردی با سبک هندی دارد. زبان شعری در آن تا حدی تحت تأثیر زبان مادری شاعران بوده است. خلاقیت‌ها و تصاویر فنی عمومی و نیز مرتبط با محیط و فرهنگ کردی در آن مشهود است و اینکه انگیزه و سرمنشأ سرایش شعر به فارسی در ادبیات کردی از یک سو در نتیجه تسلط و اشتیاق شاعران کرد

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۹/۰۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۲/۱۴ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۱۲/۲۴

Doi: 10.22103/jcl.2022.18595.3393

صص ۴۱-۶۴

۱. استادیار زبان و ادبیات کردی دانشگاه کردستان و عضو هیأت علمی پژوهشکده کردستان‌شناسی، دانشگاه

کردستان، سنندج، ایران. ایمیل: y.pashabadi@uok.ac.ir

به زبان و ادبیات فارسی و از دیگر سوی برآیند عینی تأثیر گسترده شاعران نامداری چون حافظ، سعدی، مولانا و کلیم همدانی بوده است.

واژه‌های کلیدی: شعر فارسی، شعر کردی، ادبیات کردی، کردان پارسی‌گوی، بررسی شناخت‌شناسانه.

۱. مقدمه

ادبیات کلاسیک کردی حاوی حجم عظیمی متن فارسی است. شاعران و ادیبان کرد از آن جهت که آموزش‌های مقدماتی را در مکتب‌خانه اغلب به زبان فارسی کسب می‌کردند، همواره به این زبان هم آفرینش ادبی داشته‌اند. بخشی از این متون ادبی در حوزه مکتب ادبی بابان^۱ پدیدار گشته‌است که مناسبات و پیوندهای استوار و مستمری با ایران داشته‌اند. به علاوه زبان فارسی در آسیای صغیر از روایی و اعتبار زیادی برخوردار بوده‌است و تحصیل‌کرده‌های جوامع کردی طبعاً با آن به خوبی آشنا بوده‌اند (احمدی، ۱۳۹۵: ۳۱۰؛ نیز: یاسمی، بی.تا: ۱۳۵)؛ هرچند نباید از نظر دور داشت که فارسی‌نگاری و فارسی‌سرایی در میان کردها از دوره‌های دورتر رایج بوده‌است (شمس، ۱۳۹۷: ۴۳)، از دیگر سوی هم خانوادگی زبان فارسی و کردی و مناسبات و پیوندهای تاریخی و اجتماعی فراوان در طول روزگاران در این امر سهیم بوده است. بنابراین به هر تقدیر «زبان و ادب فارسی تأثیراتی انکارناپذیر بر ادب کردی داشته است.» (برزگر خالقی، ۱۳۸۸: ۲۰۳ و ۲۰۶) در بستر کشاکش‌های تاریخی بدیهی است که پس از جنگ‌های ایران و عثمانی گونه‌ای بی‌خبری در ایران به نسبت آن سوی مرزهای نوین پدید آمد (ریاحی، ۱۳۶۹: ۱۹۷). بدیهی است که ادیبان و شاعران آن نواحی به جهت تسلط مطلوب بر زبان و ادب فارسی، شعر فارسی سروده‌باشند.

این حجم قابل توجه شعر فارسی در دل ادبیات کردی را بایسته‌است که از سویی عنصری از هویت ادبیات کردی تلقی کرد و از دیگر سوی شایسته‌است که به مثابه بخشی از ادبیات فارسی، مورد بررسی و پژوهش ادبی واقع شود. اشعار فارسی شاعران کرد که از سر شور و شوق و دل‌بستگی به زبان و ادبیات فارسی از قرایحشان تراوش کرده‌است، چونان

مرواریدهایی درخشنده بر تارک صفحات دیوان‌های شاعران، زینت‌بخش ادبیات کردی و در عین حال مایه مباهات ادبیات فارسی است. برخی از شاعران کرد مانند سالم^۲ (عبدالرحمان صاحبقران) و کردی^۳ (مصطفی بیگ) سفرهایی به تهران داشته و به طور مستقیم با شاعران آن دیار آشنا بوده و گاهی مشاعره هم داشته‌اند و حتی شاعری چون مصطفی بیگ کردی به عضویت انجمن ادیبان ایران درآمده است (احمدی، ۱۳۹۵: ۴۴۱). برخی روایت‌ها هم مبنی بر مشاعره او با قآنی در دست است (سه‌جادی، ۱۳۹۵: ۳۲۳). برای دست‌یافتن به درک و تلقی درست و علمی از اشعار فارسی نهفته در ادبیات کردی پژوهش و بررسی فراگیر ادبی و علمی ضروری می‌نماید.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

این جستار با شیوه تحلیلی-توصیفی برآن است که به معرفی، بررسی، دسته‌بندی سبک‌شناختی و محتوایی شعر فارسی شاعران کرد سده نوزدهم پردازد. جامعه آماری این پژوهش شاعران مطرح ادبیات کردی میانه^۴ در این دوره است؛ نامدارترین این شاعران عبارتند از: ملاخدر احمد شایس میکایلی متخلص به نالی، عبدالرحمان بگ صاحبقران متخلص به سالم، مصطفی بیگ متخلص به کردی، حاجی قادر کویی، میرزا عبدالرحیم سابلاغی متخلص به وفایی، شیخ رضا طالبانی، ملا محمد بالخی متخلص به محوی، ملا صالح متخلص به حریق و عبدالله بگ مصباح‌الدیوان متخلص به ادب. این شاعران کم و بیش شعر فارسی سروده‌اند. برخی اندک و برخی در حجم زیاد شعر فارسی از خویش به یادگار گذاشته‌اند که به عنوان مصادیق شعر فارسی شایان بحث و بررسی است. در این جستار، ابتدا نگاهی آماری به موضوع می‌افکنیم و آنگاه به بررسی‌های محتوایی و سبک‌شناختی و سویه‌های دیگر اشعار می‌پردازیم.

۱-۲. پرسش‌ها و اهداف پژوهش

هدف این پژوهش در درجه نخست ایجاد پیوند سبک‌شناختی-محتوایی میان ادبیات کردی و فارسی است؛ چراکه ادبیات فارسی تاکنون چه در مقام خواننده شدن و چه در مقام پژوهیده شدن با این بخش از خویشتن خویش که در دل ادبیات کردی نهفته است، بیگانه مانده است. شاعران بسیاری از کرد و ترک و سایر ملل بنا به شور و اشتیاق و

دل بستگی به شاعران نامدار ایرانی که در میراث جهانی ریشه دوانده‌اند، شعر فارسی سروده‌اند. این دست اشعار بایسته و شایسته‌است که چون جویبارانی به دریای برین ادبیات فارسی بپیوندند. اینک با این جستار در پی آنیم که دریایم شاعران کرد چه جایگاهی در سرایش شعر فارسی داشته‌اند و پیوندشان با ادبیات فارسی چگونه بوده‌است؛ و اینکه شعر فارسی آنان در کدام سبک، طبقه و حوزه‌ای از شعر و ادبیات فارسی جای می‌گیرد و شعرشان را در چه سطح زبانی، فکری و ادبی می‌توان جای داد.

۱-۳. پیشینه پژوهش

در بستر پژوهش‌های ادبی و دانشگاهی جستارهایی را می‌توان یافت که به گونه‌ای با گوشه‌ای از این بحث مرتبط است. از جمله امجدی (۱۳۸۶) زندگی، اشعار و مضامین اشعار فارسی برخی شاعران کرد را کاویده‌است. گاهی به صورت ویژه اثرپذیری شاعران کرد از حافظ مورد پژوهش و کندوکاو واقع شده‌است (پارسا، ۱۳۸۸). سجادی (۱۳۹۱) پس از تحلیل و بررسی شعر فارسی و کردی محوی از حیث ادبی-بلاغی، وجوه و ارزش‌های زیباشناختی آن را تبیین کرده و به این نتیجه رسیده‌است که اشعار کردی محوی، فنون و صناعات بیانی-بدیعی زیبا و -از لحاظ نقد بلاغی- ارزنده‌تری را دربردارد. جوانرودی و یاراحمدی (۱۳۹۴) شعر محوی و اثرپذیری او از سعدی را بررسی کرده‌اند و در آن مصادیقی از تأثیر سعدی در زبان و فکر محوی را تحلیل کرده‌اند که در ضمن آن برخی اشعار فارسی محوی نیز یاد شده‌است.

احمدی (۱۳۹۴) به طور اختصاصی کتابی در بازتاب شعر حافظ در ادبیات کردی ارائه کرده‌است که در آن ضمن تحلیل اثرپذیری شاعرانی مثل حاجی قادر کویبی و سالم از حافظ، به این نتیجه رسیده‌است که شاعران کرد از رهگذر بهره‌وری از زبان و ادبیات فارسی، از آن برای جرح و تعدیل ساختمان ادبیات کردی استفاده کرده‌اند. با این حال اهمیت موضوع و نبود پژوهش اختصاصی درباره اشعار فارسی موجود در دیوان‌های شاعران کرد، ضرورت پژوهیدن و بررسی‌دن در این زمینه را دوچندان کرده‌است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. جایگاه زبان و شعر فارسی نزد شاعران کرد

پیشتر ذکر افتاد که آموزش مکتب‌خانه‌ای در میان کردها عمدتاً مبتنی بر زبان فارسی و متونی چون گلستان و بوستان بوده‌است. بی‌گمان همین امر زمینه را برای ورود شاعران و ادیبان کرد به نگارستان زبان و ادب فارسی مهیا کرده‌است؛ از این رو تجلی آن به اشکال گونه‌گون در آثارشان مشاهده می‌شود. گاهی به صورت به کارگیری واژگان و عباراتی که معادل کردی آن را داشته‌اند، گاهی با تضمین اشعار فارسی و یا سرودن شعر ملمّع تضمینی، از یک سو سطح آشنایی و تسلط خویش را به این زبان و ادبیات و از دیگر سوی علاقه و اشتیاق خود به آن بازنموده‌اند.

به باور برخی پژوهشگران نزدیکی میان شعر کردی و شعر فارسی در حد وسیعی هم در جانب لفظ مشهود است و هم در جانب معنی (شیخ‌احمدی، ۱۳۹۴: ۶). این اشتیاق به زبان و شعر فارسی و علاقه به شاعران نامدار ایرانی در دیوان شاعران کرد موج می‌زند؛ به‌ویژه در اشعار کردی سالم شواهدش پیداست، چنان‌که به گفته سجادى (۱۳۹۵: ۲۶۳) سالم شیفته کلیم همدانی بوده‌است. سجادى (همان: ۳۳۳) همچنین به مدت اقامت کردی (مصطفی بیگ) در تهران و سرودن اشعار فارسی اشاره کرده‌است. چنین علاقه و اشتیاقی گاهی چنان طغیان می‌کند که گویی ناخودآگاه شعر فارسی را بر زبان شاعر جاری می‌کند. محوی^۵ حالتی برای ما توصیف کرده‌است که طی آن دستخوش این طغیان شده و آنگاه گویی در واگویه جریان سیال ذهن مانندی، زبان شعر را از فارسی به کردی بازمی‌گرداند. رخ‌دادن این حالت در شعر محوی تصویری برای خواننده می‌آفریند که در آن گویی عنان اختیار زبان شعرسرایى از دست شاعر در رفته‌است و پس از چندی و در ضمن بازگشت از ناخودآگاه به خودآگاه مرکب خیال را به مسیر پیشین خویش، یعنی سرایش به زبان کردی بازمی‌گرداند. این حالت شطح‌گونه را در سه بیت زیر می‌توان دریافت:

یار از وفا گذشت بر این کشته جفا   شد مشهدم ز مقدم او روضه صفا
چون در قفاس دل شد گانش نمی‌فُتند   کاکل کمند جان و دل افکنده بر قفا

کوردی زبانی ندهسلمه گهر تهرکی کهم به کول بیو فارسی، به کوللی ندهمن دهبه بیوه‌فا

(مه‌حوی، ۱۳۸۷: ۴۳)

پس از دو بیت فارسی در آغازۀ شعر، در بیت سوم می‌گوید:

کردی زبان اصلی من است، اگر آن را کلاً ترک کنم، و به سمت فارسی بروم (تماماً به فارسی شعر
بسرایم)، در آن صورت من به کلی در زمرۀ بی‌وفایان خواهم بود.

این شعر محوی در ۹ بیت آمده که یک بیت آن عربی و دو بیت پایانی آن باز فارسی است. به هر تقدیر کشاکش میان ناخودآگاه (فارسی‌سرایي) و خودآگاه (کردی‌سرایي) از لحن و کلامش هویدا است. در این معنا وفایی نیز اشارتی در شعر فارسی خویش دارد که شایان توجه است:

من رند و لابلالی سرمست و دلستانم دفتر ز من چه خواهی، من پارسی ندانم

(وه‌فایی، ۱۳۹۵: ۵۲۸)

گرچه این سخن حکایت از حالات شور و مستی خاصی دارد که به شاعر دست داده است، با این حال گوشه‌ای از این موضوع را باز می‌نمایاند.

۲-۲. بررسی آماری

شاعران کرد با نسبت‌های متفاوتی در بنیاد کاخ شعر فارسی سهم بوده‌اند. گشت‌و‌گذاری در دیوان آنان حجم عظیمی شعر فارسی در اختیار ما می‌گذارد که ادبیات فارسی شایسته است آغوش خویش را به روی آن بگشاید. شمایی از این مشارکت را -البته صرفاً بنا به جامعه آماری این پژوهش- از حیث آماری می‌توان در جدول زیر به نمایش گذاشت:

جدول شماره (۱) نگاهی آماری به شعر فارسی در دیوان شاعران این دوره

نسبت شعر فارسی به کل اشعار	تعداد اشعار (اعم از غزل، قصیده، مخمس و ...)		تعداد رباعی		تعداد فرد		حجم دیوان به صفحه	دوره زندگی	شاعر
	رباعی	غزل، قصیده، مخمس و ...	رباعی	غزل، قصیده، مخمس و ...	فرد	غزل، قصیده، مخمس و ...			
۴٪	۱	-	۵	۱	۱۲	۱۲۴	۱۲۲۴	-۱۷۸۲	کردی ^۶

								۱۸۵۹	
۵٪	-	۳	-	۴	۲۴	۳۷۹	۸۱۴	-۱۸۰۰ ۱۸۶۶	سالم
۰,۳۸٪	۳	۵	۲	-	۱	۱۳۵	۳۵۳	-۱۸۰۰ ۱۸۷۷	نالی ^۷
۱۰٪	۳	۱۷	۲	۱۱	۹	۹۶	۲۹۶	-۱۸۱۶ ۱۸۹۷	کویی ^۸
۰,۱۹٪	-	۷۶	۲	۴۹	۲	۷۸	۲۲۹	-۱۸۱۶ ۱۹۱۰	شیخ رضا ^۹
۳۳٪	۷	۱۶	۲۰	۴۸	۷۵	۱۳۶	۶۳۵	-۱۸۳۷ ۱۹۰۹	محو
۴٪	۲	-	-	۱	۸۶	۱۳۱	۶۱۲	-۱۸۳۸ ۱۸۹۹	وفایی ^{۱۰}
۰,۶٪	۱	۹	-	۱۱	۴	۵۷	۲۰۶	-۱۸۵۱ ۱۹۰۷	حریق ^{۱۱}
۰,۰۵٪	-	-	-	-	۷	۱۳۳	۱۶۸ ^{۱۳}	-۱۸۵۹ ۱۹۱۶	ادب ^{۱۲}
۳۸,۲۹٪	۱۷	۱۲۶	۳۱	۱۲۵	۲۲۰	۱۲۶۹	--	--	۹ جمع
جمع کل: ۱۷۸۸									

سوی اشعار برشمرده بالا، محوی دو شعر کردی به نام «عقد العقائد» در ۱۳۱ بیت و «بحر نور» در ۱۲۴ بیت دارد. اما به فارسی نیز غیر از آنچه در جدول آمده است، تفریطی به شعر بر شرح ترکی مثنوی اثر والی عابدین پاشا (۱۲۵۹ق) در ۲۳ بیت، تخمیس بر دو بیت از مثنوی مولانا و تخمیس دو بیت از سعدی دارد. وفایی نیز گذشته از جدول بالا، یک مثنوی فارسی به نام «مثنوی پیک صبا» در ۱۳۰ بیت سروده است.

جدول بالا را می‌توان چنین جمع‌بندی کرد:

شاعر	شعر کردی از هر نوعی	شعر فارسی از هر نوعی	جمع	نسبت شعر فارسی به کل
۹	۱۵۲۰	۲۶۸	۱۷۸۸	٪۱۴

آنچه به مثابه تحلیل از این جدول برمی‌آید آن است که بیشترین حجم شعر فارسی را ما به ترتیب در دیوان وفایی، محوی و سالم می‌بینیم. کمترین حجم هم در شعر شیخ رضا و نالی دیده می‌شود. دیگر شاعران به عنوان حد وسط در میانه این دو طیف جای می‌گیرند.

۲-۳. نگاهی به درونمایه اشعار

از حیث پیام و درونمایه، این اشعار را لاجرم در همان چارچوب مضامین کلاسیک شعر فارسی می‌توان گنجانند. برخی پژوهشگران را اندیشه بر آن است که شعر کردی را اغلب در دو دسته غنایی و تعلیمی (احمدی، ۱۳۹۵: ۴۸) باید جای داد. با این حال غزل، قصیده، مدح، هجو، وصف (طبیعت/بهار)، رازونیا عاشقانه-عارفانه و تصوّف عمده‌ترین این درونمایه‌ها است. برخی چون محوی سواى عشق و مضامین غنایی، عنایت ویژه‌ای به بن‌مایه‌های عرفانی، صوفیانه و دینی داشته‌اند و از این لحاظ حجم زیادی از اشعار فارسی‌اش در این باب می‌گنجد.

«هفت‌بند» مصطفی بیگ کردی شعر بلند و پرمضمونی در وادی عرفان به شمار می‌آید که در آن شمه‌ای از اندیشه و نگرش امثال هاتف اصفهانی و محمود شبستری را می‌توان یافت. اشعار وفایی بیشتر در حوزه عشق، غزل، تصوّف، تقوا، مدح و راز و نیاز عارفانه است. با این حال بیشترین حجم شعرش غزل است؛ گرچه سلاست و لطافت زبان شعری‌اش در اشعار فارسی‌اش به پای روانی اشعار کردی‌اش نمی‌رسد. اما درباره سالم باید گفت که سهم او در قصیده‌سرایی پررنگ‌تر و تأثیر ادبیات فارسی در شعرش آشکارتر است. گاهی، برای نمونه در شعر حریق (۱۳۶۹: ۱۷۹) و مصباح‌الدیوان ادب (۲۰۰۵: ۲۵۹) شعر ماده تاریخ هم مشاهده می‌شود که متضمن مرثیه نیز هست.

۲-۴. دسته‌بندی سبک‌شناختی

شعر فارسی را در قالب سبک‌های خراسانی، عراقی، هندی، بازگشت و دوره نو دسته‌بندی کرده‌اند. این دسته‌بندی مبتنی بر شاخص‌هایی نظیر زمان/دوره، جغرافیا، ویژگی‌های زبانی-ادبی و درونمایه بوده است؛ همانند اینکه در سبک خراسانی واژگانی چون «اندر» و «همی» رایج بوده است (محبوب، بی.تا: ۳۲-۳۳)؛ در سبک عراقی شعر رویکردی درونگرا کسب می‌کند و به سمت عرفان می‌گراید (شمیسا، ۱۳۹۳: ۸۹) و متکی بر تک‌بیتی بودن و هم‌سوئی با زبان عصر از ویژگی‌های مهم سبک هندی به شمار می‌رود. (همانجا)

بر این پایه اشعار فارسی موجود در ادبیات کردی را نیز لاجرم بر همان مبنا باید بررسی و دسته‌بندی کرد؛ جز اینکه باید افزود که سیمای سبک میانی ادبیات کردی در مواردی نیز در این اشعار مشهود است، بنابراین با بررسی و مطابقت این دست اشعار بر اساس قواعد و ویژگی‌های سبک‌ها برآیند پژوهش ناظر بر این است که بیشترین آن در خانه سبک عراقی (بنگرید: غلامرضایی، ۱۳۸۷: ۲۴۹-۲۵۰) جای می‌گیرد و در مواردی هم با عنایت به عناصر و نشانه‌هایی از سبک هندی مشهود است. شایان بحث است که در منابع تاریخ ادبیات و سبک‌های ادبیات فارسی چندان اشاره‌ای به گسترش دامنه سبک عراقی به این بخش از سرزمین کردها (عراق عرب) که جلوه‌گاه این ادبیات است، نشده است؛ حال آنکه با استناد به این پژوهش بخش دیگری از جغرافیای فرهنگی-ادبی اسلامی با حجم معتابهی از متون به دایره مکانی سبک عراقی افزوده می‌شود.

به هر تقدیر در مواردی شاهد حضور عناصر جغرافیایی سبک‌های مختلف ادبیات فارسی در این اشعار هستیم؛ چنان‌که برای نمونه سالم در شعری از بلخ که از عناصر جغرافیای سبک خراسانی تواند بود، یاد کرده است:

ای ندیم! خیز می به جام ریز
کآید ز چمن باد مشک‌بیز
شد بهار بلخ بوستان تو نیز

زنده کن ز می، رسم زرد هشت

(سال، ۱۳۹۶: ۷۷۸)

آمدن «ترک خجندی» (وه‌فایی، ۱۳۹۵: ۴۸۷) نماد دیگری از عناصر سبک خراسانی تواند بود.

وفایی با آوردن «هند»، «بنگاله» و «هندو بیچه»، ضمن ارائه سیمایی از نازک‌اندیشی خویش، سبک هندی (بنگرید: غلامرضایی، ۱۳۸۷: ۴۰۹) را فریاد می‌آورد:

گم شد از بیداد خط، شیرینی لعل لبش غارتی کردند آوٰخ، هندوان، بنگاله را

(همان: ۳۹۶)

وی در بیت دیگری سروده‌است:

به جان گر می‌دهد از خال لعلش بوسه‌ای بستان که هندو بیچه ارزان می‌فروشد شهد ناب امشب

(همان: ۴۱۱)

در شعر زیر نیز جلوه‌هایی از عناصر و مظاهر سبک هندی مشاهده می‌شود:

مخور تو اندوه جور دو خال گیسو را که خود شعار چنین است آن دو هندو را
مکش ز جام بتان جرعه اول چو کشی ز تیغ عربده یک مو بتاب ابرو را

(ته‌دهب، ۲۰۰۵: ۲۵۷)

به علاوه نکته‌ای را به مثابه یکی از مختصات سبک‌شناختی زبان شعری محوی می‌توان برشمرد؛ اینکه زبان شعری وی خواه در اشعار کردی، خواه در اشعار فارسی‌اش گونه‌ای تعقید و پیچش واژگانی و معنایی محسوس است که با عنایت به فراوانی و پذیراگشتن قالب خاصی، می‌شود از آن چون یک مختصه سبکی یاد کرد. (برای مشاهده نمونه‌ای از آن ر.ک: مه‌حوی، ۱۳۸۷: ۴۸۱)

۲-۵. نگاهی به انواع شعر

گونه‌های مختلف شعر در دیوان شاعران کرد مشاهده می‌شود. از قصیده، غزل، قطعه، مثنوی، ترکیب‌بند، ترجیع‌بند، رباعی، فرد، مخمس، مسمط و مانند آن. به گفته شمیسا (۱۳۸۶: ۲۷۴) وظیفه اصلی قصیده مدح است و تا حدودی وحدت موضوع در آن ملموس

است. غزل اما بیشتر به عشق می‌پردازد و ممدوح در قصیده جای خود را به معشوق در غزل داد. (همان ۲۸۶) قصیده را قالب اصلی سبک خراسانی توان شمرد. (رحیمیان و طاهری، ۱۳۹۹: ۱۹۵) قالب مثنوی هم با حماسه در پیوند است و هم با داستان‌های غنایی. (غلامرضایی، ۱۳۸۷: ۴۰۷) شمیسا (همان: ۳۰۷) ترجیع‌بند را خاص شعر فارسی دانسته است؛ حال آنکه در ادبیات کردی هم به وفور مشاهده می‌شود.

الفاظ و تعابیر شاعران کرد در اشعار فارسی‌شان همسو است با مختصات سبکی شعر فارسی؛ چنان‌که در غزل عارفانه مناجات‌گونه مناداهای متوالی (سالم، ۱۰۶۷/۲) با کارکرد سبک‌شناختی می‌بینیم. چنان‌که در غزل با واژگانی نظیر «داغ کردن»، «لاله‌رخ» و «ترسا» (کویی، ۱۳۹۰: ۲۷۷) مواجه هستیم. در مواردی پرسش‌های متکرر و زنجیروار به مثابه یک مختصه سبکی وارد گشته است. (بنگرید: کوردی، ۲۰۱۰: ۳۱۷/۲) در آمیختگی نشانگان دینی برگرفته از آیات و روایات (همان: ۵۶۹/۲) از ویژگی‌های اشعار عرفانی و رازونیز است؛ همچنین بیان حسرت و یا نکات حکمت‌آمیز (حهریق، ۱۳۹۹: ۱۷۰) از کارکردهای غزل است. فرد (تک‌بیتی)‌ها اغلب در وادی تمنی و بیان آرزوها (همان: ۱۷۳) نقش آفرینی کرده است. به هر تقدیر شعر کردی از این لحاظ شباهت‌ها و مطابقت‌هایی با شعر فارسی دارد. (احمدی، ۱۳۹۵: ۴۸) طبق قواعد کلاسیک غزل غالباً در ۱۶ بیت تمام می‌شود، با این حال وفایی چندین غزل بالای این عدد ابیات دارد. (وه‌فایی، ۱۳۹۵: ۳۸۶-۴۸۸، ۴۴۵-۴۴۸، ۴۷۴-۴۷۵، ۴۸۴-۴۸۶)

در راستای گسترش قالب‌ها، سالم گونه‌ای ترکیب‌بند سروده‌است که با یک بند یک مصرعی به هم پیوند خورده‌است:

خوش بود بهار در کنار کشت
حوروش بتی، چهره چون بهشت
مشک‌بونه بید مشک‌ریز بید

باده خوشگوار ساده خوش‌سرشت

(سالم، ۱۳۹۶: ۷۷۸)

مثنوی به چند گونه و با حجم‌های متفاوت در میان این اشعار مشاهده می‌شود (نمونه را ر.ک: سالم، ۱۳۹۶: ۷۹۰) غزل، مثنوی حماسی، مثنوی عاشقانه و عارفانه، قطعه و قصیده از دیگر انواع و قالب‌های شعر در میان این اشعار است.

۲-۶. مشابهت لفظی و معنایی اشعار فارسی شاعران کرد در قیاس با شعر کردی آنان

از آنجا که ادبیات می‌تواند تعامل گسترده‌ای با شاخه‌ها و موضوع‌های گونه‌گونی داشته باشد (علوی‌زاده، ۱۴۰۰: ۱۹۱) و نظر به اینکه این دست شاعران در شمار شاعران چندزبانه واقع‌اند، بدیهی است که افکار و تعبیر مشابهی در شعر فارسی و کردی‌شان رخنه کرده و مکرر شده‌باشد. چنین حالتی را برای نمونه در شعر محوی می‌بینیم که به کردی سروده‌است:

بیبیی یا نه‌بیبیی، من داد و بیدادی ده‌کهم   گوئی بداتی یا نه‌داتی، ناه و فریادی ده‌کهم

(مه‌حوی، ۱۳۸۷: ۲۳۳)

یعنی: «بشنود یا نشنود، من فریاد و فغانی می‌کنم، گوش فرادهد یا ندهد، من آه و ناله‌ای سر می‌دهم». ساخت لفظی-دستوری و معنایی این بیت در یک شعر فارسی محوی هم مکرر گشته‌است: گریایی ورنیایی، اوست گوید ها بیا «دور باش» غمزه راند گرچه مجنون را به دشت

(همان: ۴۷۹)

در شعر وفایی نیز چنین حالتی مشهود است که مضامین و حالاتی که در شعر کردی‌اش داشته، در شعر فارسی‌اش نیز حضور یافته‌است:

عاشق آواره را هر لحظه حالی دیگر است   گر دمی در آب ماند صد زمان ماند به نار

(وه‌فایی، ۱۳۹۵: ۵۱۱)

وفایی این مضمون را در شعر کردی خویش نیز به این شکل مکرر کرده‌است:

گا ده‌سویتم گا ده‌گریتم غرق‌ی ناو و ناگرم   ناخ له‌بهر به‌ختی سیا نازانم نه‌ز بوچ نامرم

(همان: ۱۱۶)

یعنی: «گه بسوزم، گه بگریم، غرق آب و آتشم، آه، که از بخت سیاه خویش، نمی‌دانم چرا نمی‌میرم!».

۲-۷. حضور ملموس تعابیر زبان کردی در شعر فارسی شاعران کرد

گاهی شاعران کرد در بیان مفاهیم و اغراض خود چنان عمل کرده‌اند که گویی رویکرد برگردان لفظ‌وار را در پیش گرفته‌اند یا شیوه بیانشان زیر سلطه زبان مادری‌شان بوده‌است؛ چنان که در شعر سالم می‌بینیم:

از شمیم جان و زلف مشکبار   باز سالم! زخم دل بو کرده‌است

(سالم، ۱۳۹۶: ۷۷۶)

عبارت «بو کردن» در ساحت فرهنگ و واژگان کردی در مفهوم «متعفن شدن» است که در سیاق این بیت به کار گرفته شده‌است. نیز محوی در بیتی در بیان گله و دردمندی خویش از دلبر سروده‌است:

خدابردار نبود این همه جور، ای بهشتی رو   دمی بردار ز اهل دوزخ هجرت عذاب از رخ

(مه‌حوی، ۱۳۸۷: ۴۹۲)

عبارت «خدابردار نبودن» در کردی که گاهی «پیغمبر» هم به جای خدا در این عبارت می‌نشیند، ساخت بیانی کردی دارد و مفهوم «خدا را خوش نمی‌آید» و مانند آن را می‌رساند؛ در کردی می‌گویند: «خوا هه‌لناگه؛ خوا رپه‌ره‌ار نییه» در همان مفهوم. اصطلاح «بی-طاقت» و «بی‌طاقتی» در مفهوم «بی‌حوصله» و «بی‌حوصلگی» را که در کردی بسیار مرسوم و پرکاربرد است، سالم اینچنین در شعر فارسی خویش گنجانده‌است:

دل بی‌طاقتیم بار محبت بر نمی‌دارد   چه سان جا داشتی مهر سلیمان در دل مورش؟

(سالم، ۱۳۹۶: ۷۸۴)

نیر وفایی در بیت:

به آب پاک ینبوع شفاعت   بشو از روی کارم روسیایی

(وه‌فایی، ۱۳۹۵: ۴۸۶)

واژه «سیایی» را به کار گرفته‌است که گرچه ممکن است به جهت ضرورت قافیه توجیه گردد، اما به مثابه برابر فارسی آن (سیاهی) ساختی به وضوح کردی دارد. یا در بیت دیگری گفته‌است:

نالۀ عاشقانه پیدا کن **دلکی** زار و دردمند و کباب

(همان: ۵۰۸)

«دلکی» در ساحت فرهنگ واژگانی فارسی، در معنای «دلی کوچک» می‌گنجد. با این حال دور نیست که شاعر ساخت کردی‌اش «دلکی» به معنای «دلی» را مد نظر داشته‌است. همچنین این شاعر «رفت/پرده‌فت» را که در کردی به معنای «خرام» و «با ناز و کرشمه راه رفتن» است، در شعر فارسی به همان معنی به کار گرفته‌است:

قربان تو و **رفت** تو باشم که ز آهو رم کردن و استادن و دیدن مزه دارد

(همان: ۴۴۰)

همچنین استفاده از «شیخ‌زاده» به وضوح برخاسته از فرهنگ و اندیشهٔ جامعهٔ کردی

است:

آن ماه روگشاده، رویش هم‌رنگِ باده هم شوخ و **شیخ‌زاده**، با عهد خود وفا کرد

(همان: ۴۴۸)

در محیط کردی است که اینچنین تلقی‌ای از شیخ و شیخ‌زاده وجود دارد. لحن سرایش و ساخت دستوری بیت زیر نیز کردی است:

من توبه ز هرچه شیخ گوید پس ازین صد بار اگر نماز و گر روزه بود

(همان: ۴۵۹)

از آن جهت که مُسندی برای مفهوم مورد نظر نیاورده‌است، که در چنین حالاتی در کردی بسیار رایج است: «توبه از هرچه که شیخ می‌گوید»، یعنی «توبه می‌کنم از ...» که «می‌کنم» ذکر نشده و بنا به قرینهٔ معنایی فهمیده می‌شود. همچنین توصیف «ارمنی‌مذهب» (وه‌فایی، ۱۳۹۵: ۴۷۴) در وصف محبوب برآمده از فرهنگ کردی است.

۲-۸. تأثیرپذیری از زبان عامیانهٔ فارسی

در اشعار فارسی شاعران کرد گاهی با عبارات و گویش‌های روزمره و عامیانه رویاروی می‌شویم. برای نمونه در زبان شعری محوی عناصر و برش‌هایی از زبان عامیانه مشهود

است؛ مانند «به هر حال» در بیت زیر که ساحت زبان شعر را به زبان روزمره نزدیک کرده است:

گر برانی، عدل باشد، ور بخوانی محض فضل   رانده و خوانده به هر حالیم ممنون شما

(مه‌حوی، ۱۳۸۷: ۴۷۵)

در شعر وفایی بسامد این گزاره بیشتر است؛ چنان که در ابیات زیر می‌خوانیم:

باورت ار نیست در فراق تو مردم   شاهد ما حضرت جناب خیالت

بر من و بر دل به چشم لطف نگاهی   ای من و دل فدای چشم غزالت

کشتن عاشق اگر مراد تو باشد   خون وفایی هزار بار حلالیت

(وه‌فایی، ۱۳۹۵: ۴۳۱)

در اینجا وفایی با کاربرستی که برای «باورت نیست»، «ای من و دل فدای...» و «هزار بار حلالیت» ایجاد کرده است، زبان شعری خویش را به زبان عامیانه و روزمره نزدیک ساخته است؛ به علاوه شایان بحث است که عبارت اخیر ساختی بیشتر کردی دارد.

وفایی در بیت زیر:

لشکر مژگان مکش بر کشتگان ناز خود   مُلک، مُلکِ توست دیگر فکر چاپیدن چرا؟

(همان: ۳۹۵)

با کاربرست واژه «چاپیدن» گریزی به ساحت دیگری از زبان زده که در ادبیات رسمی مرسوم نبوده است.

۲-۹. برگردان واژه‌به‌واژه

گاهی مفهوم امثال و حکم و یا گفته مشهور و مصداق کلمات قصار کردی در شعر فارسی شاعران نیز رخنه کرده است:

نان تو همان است که امروز به خوان است   یاد طرب و عشرت دوشینه حرام است

(مه‌حوی، ۱۳۸۷: ۴۸۴)

مصراع نخست برگردان ضرب‌المثل کردی «نان‌نو نانه‌یه نه‌مرو له خوانه: نان آن نانی است، که امروز در سفره است» (شیخ‌وه‌سانی، ۲۰۱۵: ۳۱۶) است که بر اعتبار داشتن آنچه موجود است ولو اندک، در برابر آنچه نسبه است و لو فراوان، دلالت دارد.

۲-۱۰. استفاده از واژگان و تعبیرات نو و نادر

محو‌ی در شعری واژه «نرگستان» را به کار گرفته‌است که ساختی قیاسی و البته نادر و شاذ دارد:

هر طرف تا بنگری حیران خود بینی به چشم نرگستانی بود صحرای آهوی شما

(مه‌حوی، ۱۳۸۷: ۴۷۶)

همچنین گونه‌ای ساخت نادر جمع از «زاهد» در شعر وفایی آمده‌است که بر اساس قواعد دستوری صحیح، اما کاربردش نادر است؛ زیرا «زاهد» اغلب به صورت «رُهَّاد» جمع بسته می‌شود، اما وفایی آن را بر وزن «فُعلاء: رُهداء» جمع بسته که همزه آخر آن نیز به ضرورت قافیه تخفیف یافته‌است:

حقه‌بازی به کار ما نآید خرقه‌بازی است پیشه رُهدا

(وه‌فایی، ۱۳۹۵: ۳۸۶)

همچنین استفاده از واژگانی چون «ضمیران» (وه‌فایی، ۱۳۹۵: ۴۷۴)، «ترگ» (همان: ۴۸۲)، صفت «نورین» (همان: ۳۷۸)، «گلساز» (همان: ۴۸۹) را چون مصادیقی برای این موضوع می‌توان شمرد. واژه «شمخری» در شعر مصباح‌الدیوان ادب: «تا کی به غفلت اندری، بر باد ده تو باد سری/بس کن تو از این شمخری، بر بند طاعت را کمر» (ته‌ده‌ب، ۲۰۰۵: ۲۶۴) نیز از شمار نوادر است. این واژه گرچه می‌تواند ساختی از «شمخره» (دهخدا، ذیل «شمخر») در مفهوم تبختر و تکبر باشد، از ساخت‌های نادر است و شاعر بنا به ذوق زبانی خویش آن را بر ساخته‌است.

۲-۱۱. پیوند بینامتنی قرآن و حدیث

نفوذ ادبیات دینی، تأثیر متون قرآن و حدیث در شعر شاعران کرد، چه شعر کردی و چه شعر فارسی‌اشان، بسیار مشهود و پر بسامد است. (محمدی و غفاری، ۱۳۹۵: ۱۵۴-۱۵۵) ادبیات کردی و به تبع آن اشعار فارسی موجود در آن در بستری دینی-اعتقادی پدید

آمده‌است. شاعران به گونه‌های مختلف و متنوعی آیات، احادیث و روایات و نام‌های اشخاص و جای‌های مقدس را در شعر خویش بازخوانی کرده‌اند. این البته یکی از مختصات سبک خراسانی به شمار می‌رود (محبوب، بی.تا: ۵۳-۵۴). (نمونه را ر.ک: نالی، ۱۳۹۲: ۷۵، ۲۱۳؛ وه‌فایی، ۱۳۹۵: ۵۳۰؛ مه‌حوی، ۱۳۸۷: ۴۶۶، ۵۲۰) چنان که نالی در بیت زیر بخشی از آیه ۳۱ سوره یوسف را در بیت خویش گنجانده است:

هرچی محبوبم دبینی وا ته‌حمییور دیگری سوزین ددخوا به خوا ددلی: «یاالله ما هذا بشر»

هر کس محبوب مرا می‌بیند، چنان سرگشته می‌شود که سوگند یاد می‌کند و می‌گوید: «یاالله ما هذا بشر» (نالی، ۱۳۹۲: ۲۱۳)

به علاوه گاهی در مقام خواننده احساس می‌کنیم شعر چون تفسیری است بر آیه‌ای از آیات قرآن، مانند:

دانی که روز هجر تو چون است هولناک؟ چند آیتی بخوانی اوائل ز «هل أتاک»

(مه‌حوی، ۱۳۸۷: ۵۱۲)

۲-۱۲. تأثیرپذیری ساختاری و محتوایی از شعر فارسی شاعران نامدار

شاعران نامدار ادبیات فارسی همواره سایه‌ای لطیف بر ادبیات کردی گسترانیده‌اند که به اشکال گونه‌گون در شعر کردی و نیز شعر فارسی شاعران کرد نمود یافته‌است. لازم به ذکر است که در این زمینه از اشعار ملمّع کردی-فارسی و تضمین مصرع‌ها و بیت‌های شاعران نامدار ادبیات فارسی در شعر کردی می‌گذریم؛ زیرا مراد این پژوهش تحلیل و بررسی اشعار فارسی شاعران کرد است و نه اشعار کردی آنان. بنابراین تأثیر و تأثر شاعران ادبیات فارسی و میزان حضورشان در شعر فارسی آنان مد نظر است که حضور ملموس و پررنگی دارند؛ همانند اثرپذیری سالم از حافظ که در این شعر هویدا است:

بیا دل از پریشانی به زلف دلبر اندازیم مسلمان خانزادی را به دست کافر اندازیم
ز بند پر ملال غم بود صبح نجات ما شبی گر عنبرین مویت به گردن چنبر اندازیم

(سالم، ۱۳۹۶: ۷۸۸)

در شعر بالا بازتاب شعر «بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم/فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو دراندازیم»، هم در سطح واژگان و تعبیر و هم در سطح وزن و آهنگ مشهود است. گونه‌ای تأثر از این شعر نزد مصباح‌الدیوان ادب (۲۰۰۵: ۲۶۷) نیز ملاحظه می‌گردد. سالم نیم مصرع زیر را نیز به صورت تضمین از حافظ برگرفته است:

بدین مصرع شنیدم خواند سالم دوش ساقی را «شراب تلخ می‌خواهم که مردافکن بود زورش»
(سالم، ۱۳۹۶: ۷۸۴)

تأثیر حافظ در شعر سالم گسترده و در شاهد زیر نیز مشهود است:

مرا کافی ست ساقی کو نگاه چشم مخمورش چه شد دور نظر دیگر چه حاجت آب انگورش
نظر در لعل نوشینش جو نقش بوسه می‌بندد زند چشمش ز تیر غمزه بر دل نیش زبورش

(همان: ۷۸۴)

همچنین وفایی مصرعی از شیخ اجل را تضمین کرده است:

«قلم عفو بر گناهام کش» عاصم زردروی و روی سـیـا

(وه فایی، ۱۳۹۵: ۳۸۷)

شعر زیر نیز به کلی شعر خواجه شیراز با مطلع «به مژگان سیه کردی هزاران رخنه در دینم/بیا کز چشم بیماریت هزاران درد برچینم» را فریاد می‌آورد:

به فریادم رس ای جان عزیز! آن لعل شیرینت هزاران رخنه در دین کرد مژگان کج آیینت
ز درویشان نمی‌پرسی، نمی‌دانم چه دل داری؟ ز آه ما نمی‌پرسی؟ بگو تا چیست آیینت؟

(همان: ۴۳۲)

بیت دوم این شعر از حیث شیوه بیان، تعبیر و ساخت انشایی غزل دیگری از خواجه را فریاد می‌آورد، آنجا که می‌فرماید: «مرا می‌بینی و هر دم زیادت می‌کنی دردم/تو را می‌بینم و میلم زیادت می‌شود هر دم». وفایی همچنین شعر دیگری به الهام از شعر حافظ که فرموده است: «دوش دیدم که ملایک در میخانه زدند/گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند»، سروده است:

در ازل سنبل گیسوی ترا شانه زدند رقم شیفتگی بر من دیوانه زدند

(همان: ۴۵۶)

گذشته از این در شعر وفایی گاهی با شور و هیجانی مولاناوار رویاروی هستیم:

ای دلبر! ای دلبر! جانم فدای جان تو دین و دل و ایمان من قربان یک فرمان تو
با دین و با ایمان مرا، کاری نباشد دلبر! این بس که باشم روز و شب دیوانه و حیران تو

(همان: ۴۷۹)

تأثیر و تأثر در میانه خود شاعران کرد در اشعار فارسی‌شان نیز نمود داشته‌است؛ نمونه
را وفایی در بیت زیر به وضوح متأثر از شعر کردی نالی بوده‌است:

مرو به حلقه عشاق و شور و فتنه می‌فکن چنین مکن که قیامت به پا شود به قیامت

(همان: ۴۳۴)

زیرا که نالی سروده‌است:

تو نه‌گر بیت و هه‌لستی، له جی راه‌ستی دیو و کافریش
دین ده‌لین به‌خودا قیامت راسته هه‌ستانی هیه

(نالی، ۱۳۹۲: ۵۸۲)

یعنی: «تو اگر برخیزی و در جای خود بیایستی دیو و کافر هم می‌آیند و می‌گویند: به خدا قیامت صحت
دارد و رستاخیزی در کار هست».

جناس پر لطافت میان «قیامت» (رستاخیز) و «قیامت» (قیامت تو) که با مفهوم کلی بیت،
الهام گرفته از شعر نالی است، ارزش زیباشناختی شعر را افزون‌تر کرده است.

۳. نتیجه‌گیری

بر اساس این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی و بر مبنای سندکاوی صورت پذیرفته
است، می‌توان گفت که حجم زیادی از شعر فارسی در دل ادبیات کردی و در دیوان‌های
شاعران کرد نهفته است؛ چنان که در حدود ۱۴٪ از اشعار بررسی‌شده این جستار در این
راسته جای می‌گیرد. اغلب شاعران و ادیبان کلاسیک کرد آثاری فارسی از خود به یادگار

گذاشته‌اند. شعر و زبان فارسی همواره مورد عنایت ویژه آنان بوده است. اشعار فارسی موجود در دیوان شاعران کرد تراوش قریحه و ذوق فارسی‌دانی‌شان است. این اشعار از حیث سبک‌شناختی بیشتر در حوزه سبک عراقی جای می‌گیرد. بنابراین دامنه سبک عراقی شعر فارسی را باید به آن سوی مرزهای کنونی تا هر آنجا که کردها ساکن هستند، گسترانید. برخی نشانه‌ها و هم‌گرایی‌هایی در این اشعار با سبک هندی نیز مشاهده می‌شود. به کارگرفتن لحن و تعابیر کردی، برگردان واژه‌به‌واژه ضرب‌المثل و کلمات قصار کردی به فارسی، شیوع تعابیر و عبارات عامیانه، اثرپذیری آشکار از شاعران نامدار ایرانی همانند حافظ، سعدی و مولوی و نیز اثرپذیری شاعران کرد از همدیگر، و اشتراکات درونمایه‌ای در اشعار کردی و فارسی این شاعران، از مهم‌ترین ویژگی‌های شعر فارسی‌شان به‌شمار می‌آید.

یادداشت‌ها

۱. «مکتب بابان»، مکتبی ادبی در حوزه فرمانروایی امارت بابان با مرکزیت سلیمانیه که در اوایل سده نوزدهم شکل گرفت و سه شاعر بزرگ نسل نخست آن عبارتند از نالی، سالم و کردی. (برای آشنایی بیشتر با امارت بابان ر.ک: حمه باقی، محمد. (۱۳۹۵) *امیرنشین‌های اردلان، بالان و سوران در اسناد قاجاریه (۱۷۹۹-۱۸۴۷)* مترجم مسعود سهیلی. چاپ اول. سنندج: کانی کتیب؛ نیز: احمدی، ۱۳۹۵: ۳۷۷-۳۸۰).
۲. عبدالرحمان بگ متخلص به سالم (۱۸۰۰-۱۸۶۶) و در چند شعرش متخلص به «رنجوری» به جهت ضعف جسمانی مدت‌دارش؛ از شاعران پرآوازه مکتب بابان و یکی از سه شاعر برجسته بنیانگذار سبک شعری بابان. سالم به شعر و ادبیات فارسی بسیار علاقمند بود و گوشه‌هایی از این شور و علاقه در اشعار کردی‌اش نیز نمایان است. (ر.ک: سالم، ۲۰۱۵)
۳. مصطفی بیگ صاحبقران، متخلص به کردی (۱۷۸۲-۱۸۵۹)، زاده سلیمانیه، از شاعران پایه‌گذار مکتب ادبی بابان در کنار نالی و سالم به‌شمار می‌رود. شعر او بیشتر غزل و برخی هم مدح، وصف و مناجات‌های عاشقانه-عارفانه است.
۴. شایان توضیح است که زبان و ادبیات کردی در میان صاحب نظران و پژوهشگران این حوزه به طور عمده به سه بخش شمالی، میانی و جنوبی تقسیم می‌شود.

۵. ملا محمد بالخی متخلص به «محو» (۱۸۳۷-۱۹۰۹)، شاعر عارف مسلک و اهل تصوف راستین در ادبیات کردی است. وی در سلیمانیه به دنیا آمد. در بازگشت از سفر حج به استانبول رفته و بسیار مورد توجه و عنایت سلطان عبدالحمید عثمانی قرار گرفت. بقیه عمر را در سلیمانیه به سربرده و در همانجا درگذشته است. شعر محوی از حیث سبک و سیاق به طرز خاصی سنگین و اکثر پرتعقید است. با این حال چندین شعر ناب و سلیس هم دارد. عشق، راز و نیاز، نکوهش زهد و تصوف ریایی از درونمایه های مهم شعر محوی است. (ر.ک: مه حوی، ۱۳۸۴)

۶. در این پژوهش دیوان مصطفی بیگ کردی به شرح محمد مستفا حمه بور مرجع تحقیق بوده است که در دو مجلد به چاپ رسیده است.

۷. ملاخدر احمد شایس میکالی (۱۸۰۰-۱۸۷۷) متخلص به نالی، بزرگترین و نامدارترین شاعر ادبیات کلاسیک کردی میانه، دارای اشعار نغز و پرمعنی. وی در اصل اهل شهرزور بود و پس از سفر حج در استانبول سکنی گزید و در همانجا درگذشت. (ر.ک: مح هم ده، م ه سع و د. ۱۹۷۶. ج یک، یک که له گوئ زاری نالی. ب ه خدا: ک وری زانیاری کورد) اشعار او بلیغ، پرتکنیک و پرمعنی است. در ادبیات کردی نالی را به مثابه حافظ در ادبیات فارسی می شناسند.

۸. حاجی قادر کویی (۱۸۱۶-۱۸۹۷) شاعر پرآوازه و انقلابی ادبیات کردی؛ وی اهل کویه بود و بخش عمده ای از عمر خویش را در استانبول به سر برد و در همانجا درگذشت. (ر.ک: مح هم ده، م ه سع و د. ۲۰۰۷. حاجی قادری ک وری. ۳ ب ه ر گ. ب ه خدا: ک وری زانیاری کورد.)

۹. شیخ رضا طالبانی (۱۸۳۱-۱۹۱۰) از شاعران نامدار و پرآوازه سده نوزدهم، در کرکوک به دنیا آمد و در بغداد درگذشت و مزارش در بارگاه شیخ عبدالقادر گیلانی واقع است. با اینکه شیخ رضا را بیشتر با اشعار هجوش می شناسند، اما وی در غزل و نیز به ویژه در مدح ید طولایی دارد. (ر.ک: تال ه بانی، ۱۳۹۲).

۱۰. میرزا عبدالرحیم سابلاغی (مه بادی) معروف به وفایی (۱۸۳۸-۱۸۹۹ یا ۱۹۰۲) از شاعران نامدار و پرآوازه ادبیات کردی است. غزل های وی در روانی، آهنگین بودن، و لطافت لفظ و معنا کم- نظیرند. اغلب اشعار وفایی در عشق، مدح، شور و حالات عاشقانه- عارفانه، وصف و مرثیه است. سهم بیشتر اشعار فارسی موجود در ادب کردی برآمده از قریحه شاعری وفایی است.

۱۱. ملا صالح متخلص به حریق (۱۸۵۱-۱۹۰۹) شاعر غزل عرفانی؛ در اطراف سلیمانیه به دنیا آمد. اما بیشترین عمر خویش را در مه بادی، بوکان و سقر به سر برد. حریق در مه بادی درگذشت و در گورستان ملا جامی به خاک سپرده شد. (ر.ک: ح ه ر ی ق، م ه ل ا س آ ل ح. ۱۳۹۹. دیوان. ساغکردن ه وه و ل ی ک د ا ن ه وه ی ح ه ع ف ه ر ق ه ه ر م ا ن ی)

۱۲. عبدالله بگ مصباح‌الدیوان متخلص به ادب (۱۸۵۹-۱۹۱۶) در حوالی شهر بوکان دیده به جهان گشود. اغلب اشعارش غزل با درونمایه عشق و دلدادگی است.
۱۳. نسخه‌ای از دیوان ادب که مورد استفاده پژوهش حاضر بوده است، تصحیح محمد حمه باقی است که در ۹۲۰ صفحه تهیه شده است. اصل اشعار ادب در این ۲۶۸ صفحه گنجانیده شده است، مابقی شرح و گزارش دشواری‌های آن است.

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- احمدی، جمال. (۱۳۹۵). **تاریخ ادبیات کردی از آغاز تا جنگ جهانی اول**. چاپ اول. سقز: گوتار.
- احمدی، سعید. (۱۳۹۴). **تجلی اشعار حافظ در ادبیات کردی: تضمین شاعران کرد از شعر حافظ**. تهران: سخنوران.
- امجدی، محی‌الدین. (۱۳۸۶). **بررسی و تحلیل آثار شاعران کرد پارسی‌گوی**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران.
- برزگر خالقی، محمدرضا. (۱۳۸۸). «عاشقانه‌های کردی». **فصلنامه علمی پژوهشی کاوش‌نامه**، سال دهم، شماره ۱۸، صص ۲۰۱-۲۲۳.
- پارسا، سیداحمد. (۱۳۸۸). **تأثیرپذیری شاعران کرد ایران و عراق از حافظ شیرازی**. تهران: بی‌جا.
- جوانرودی، مصطفی؛ یاراحمدی، طارق. (۱۳۹۴). «تأثیرپذیری محوی کرد از اشعار فارسی و عربی سعدی شیرازی». مجموعه مقالات هشتمین همایش پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۲۸ و ۲۹ بهمن ۹۴.
- رحیمیان، آرام؛ طاهری، قدرت‌الله. (۱۳۹۹). «بررسی تحلیلی و تطبیقی بازگشت ادبی ایران و مکتب نئوکلاسیک اروپا». **نشریه ادبیات تطبیقی**، سال دوازدهم، شماره بیست و سوم، پاییز و زمستان ۹۹، صص ۱۸۵-۲۰۸.
- ریاحی، محمدامین. (۱۳۶۹). **زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی**. چاپ اول. تهران: پارژنگ.

- سجادی، سیدعدنان. (۱۳۹۱). **مقایسه زیباشناختی اشعار کردی و فارسی محوی**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بیرجند.

- شمس، اسماعیل. (۱۳۹۷). «تأثیر حافظ در ادبیات کردی». مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی. از طریق نشانی:

<https://www.ziryanmukryan.ir/news.php?id>

- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۶). **انواع ادبی**. ویرایش چهارم. تهران: میترا.

- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۳). **کلیات سبک‌شناسی**. چاپ چهارم. ویراست دوم. تهران: میترا.

- شیخ‌احمدی، سیداسعد. (۱۳۷۳). **بررسی، نقد و پژوهش در آثار پارسی شاعران کرد عراقی**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

- شیخ‌احمدی، سیداسعد. (۱۳۹۰). «زبان و ادب فارسی و جایگاه آن در شعر شاعران کرد عراقی».

مجموعه مقالات سومین گردهمایی سراسری انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران.

- شیخ‌احمدی، سیداسعد. (۱۳۹۴). «تطبیق ادبیات کردی با ادبیات فارسی در زمینه عروض و وزن

شعر». **پژوهشنامه ادبیات کردی**، سال اول، شماره ۱، پاییز ۹۴، صص ۱-۱۴.

- علوی‌زاده، فرزانه سادات. (۱۴۰۰). «مطالعات میان‌رشته‌ای ادبیات تطبیقی، رویکردهای روش‌شناسی آن و بحران هویت ادبیات تطبیقی». **نشریه ادبیات تطبیقی**، سال سیزدهم،

شماره بیست و پنجم، پاییز و زمستان ۱۴۰۰، صص ۱۷۹-۲۰۷.

- غلامرضایی، محمد. (۱۳۸۷). **سبک‌شناسی شعر پارسی از رودکی تا شاملو**. چاپ سوم. تهران: جامی.

- محجوب، محمدجعفر. (بی.تا). **سبک خراسانی در شعر فارسی**. تهران: فردوسی.

- محمدی، اشرف؛ غفاری، نظام. (۱۳۹۵). **تجلی آیات و روایات در ادبیات کردی**

(**شیوه‌ها و شواهد**) چاپ اول. سنندج: کردستان.

- یاسمی، رشید. (بی.تا). **کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او**. تهران: مجمع ناشر کتاب.

ب. منابع کردی

- نه‌دهب، عبدالللا به‌گ میسباحودیوان. (۲۰۰۵). **دیوان**. کوک‌کردنه‌وه، به‌راورد،

ساغ‌کردنه‌وه‌ی محمه‌ده‌ه‌مه‌باقی. چاپی به‌که‌م. هه‌ولیر: ناراس.

- تالهبانی، شیخ رەزا. (۱۳۹۲). *دیوان*. کۆکردنه‌وه و ساغ‌کردنه‌وه‌ی شیخ محمەدی خال و ئومید ئاشنا. [بئ ناونیشانی چاپ].
- حەریق، مەلاسالخ. (۱۳۶۹). *دیوان*. کۆکردنه‌وه‌ی سەید نەجمەدینی ئەنەسی. سەقز: بلاو کەرەوه‌ی محمەدی.
- حەریق، مەلاسالخ. (۱۳۹۹). *دیوان*. ساغ‌کردنه‌وه و پێداچوونەوه‌ی جەغفەر قەهرمانی و محمەد ئیسمائیل‌نەژاد. چاپی یە کەم. سنە: زانستگای کوردستان.
- سالم، عەبدولپەرمان بەگ. (۱۳۹۶). *دیوان*. رێککردن و لێکدانەوه‌ی ئیسماعیل کەسنەزانی. چاپی یە کەم. سنە: ئالای رووناکی.
- سەجادی، عەلانەدین. (۱۳۹۵). *میژووی ئەدەبی کوردی*. چاپی دووهم. سنە: کوردستان.
- شیخ وەسانی، فەقێ. (۲۰۱۵). *خۆشناو و دۆ و دۆشناو*. چاپی یە کەم. هەولێر: ئاوێر.
- کوردی، مستەفا بەگ. (۲۰۱۰). *دیوان*. ۲ بەرگ. لێکدانەوه‌ی محمەد مستەفا "حەمەبۆر". چاپی یە کەم. هەولێر: ئاراس.
- کۆیی، حاجی قادر. (۱۳۹۰). *دیوان*. لێکۆڵینەوه و لێکدانەوه‌ی سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا. سنە: کوردستان.
- مەحوی، مەلامەحمەد کورپی مەلا عوسمانی بالخی. (۱۳۸۷). *دیوان*. لێکدانەوه و لێکۆڵینەوه‌ی مەلا عەبدولکەریمی مودەرپیس و محمەدی مەلا کەریم. چاپی پینجەم. سنە: کوردستان.
- نالی، مەلا خدری ئەحمەدی شاوہیسی میکایەلی. (۱۳۹۲). *دیوان*. لێکۆڵینەوه و لێکدانەوه‌ی مەلا عەبدولکەریمی مودەرپیس و فاتیح عەبدولکەریم. چاپی نۆهەم. سنە: کوردستان.

